

MIRZO ULUG'BEK DAVRI O'ZBEKISTON TARIXINING AJRALMAS VA BETAKROR BIR BO'LAGI, ILM-MA'RIFAT HOMIYSI SIFATIDA

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.014>

Diyorjon Baxtiyorov
Kamoliddin Behzod nomidagi MRDI

Annotatsiya: Maqolada Mirzo Ulug'bekni nafaqat xukmdor, sarkarda sifatida balki, buyuk olim, taxt egallagan faylasuf bo'lib tarixga kirganligi, shuningdek, san'at, madaniyat, ilm-fan taraqqiyoti yo'lidagi bunyodkorlik faoliyati keng ko'lamda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, Temuriylar saltanati, astronomiya, Ulug'bek rasadxonasi, madaniy meros, tarixiy meros

THE PERIOD OF MIRZO ULUGBEK'S REIGN IS AN INTEGRAL AND UNIQUE PART OF THE HISTORY OF UZBEKISTAN AS A CONQUEROR OF SCIENCE AND ENLIGHTENMENT

Diyorjon Bakhtiyorov
NIFAD named after Kamoliddin Behzod

Abstract: In the article, the fact that Mirzo Ulugbek went down in history not only as a ruler and general, but also as a great scientist, a philosopher who took the throne, as well as his creative activities in the direction of the development of art, culture, and science is widely covered.

Keywords: Mirzo Ulugbek, Timurid Empire, astronomy, Ulugh Beg Observatory, cultural heritage, historical legacy

Mirzo Ulug'bek hayoti va ilmiy-ma'rifiy merosini o'rganish har bir davr uchun muhim va dolzarb sanalgan. O'zbek halqi davlatchiligi shakllanishi uzoq tarixga borib taqaladi. Ana shu tarixning ajralmas va betakror bir bo'lagi hisoblangan davr bu Amir Temur va uning vorislari davri madaniyati, san'ati, ilm-ma'rifati, bunyodkorlik ishlari tarix zarvaraqlariga muhrlangan davr sifatida baholanadi. Shuningdek, bu davrni tadqiq etish ham dolzarbligini yo'qotmaydigan mavzulardandir.

Ulug'bek 1304-yil 22-martda Sultoniya (Iroq) Temurning Eronga ikkinchi bor yurishi vaqtida tug'ildi. Uning otasi Shohruh, onasi Gavharshodbegim edi. Bobosi Amir Temur o'z nevaralariga alohida e'tibor bilan qarab ularga maxsus tarbiyalar tayinlagan. U ayniqsa Ulug'bekka nisbatan ancha g'amxo'r edi, shuning uchun bolalik

va yoshlik yillari Ulug‘bek onasi va tarbiyachisi bilan birga davlat karvoni tarkibida bobosi ortidan ergashib yurgan. Ular ko‘p joylarda, jumladan, G‘uzor, Amudaryo, Qobulda bo‘ladilar. Temurni harbiy yurishlarga kuzatadilar va kutib oladilar. Ba‘zan esa bobosi huzuriga Samarqandga yo‘l olardi. Ulug‘bek 10 yoshga to‘lganida Oltin O‘rda xoni O‘zbekxon (1312-1342) sulolasiga mansub onasi tomonidan qarindosh bo‘lgan Muhammad Sultonning qizi Og‘abegimga unashtiriladi. Bu Ulug‘bekka Temur kabi “Ko‘ragon”, ya‘ni xon kuyovi degan fahrli nomni qabul qilish imkonini berdi.

Amir Temur Ulug‘bekni o‘zining barcha nabiralaridan a‘lo ko‘rgan. G‘iyosiddin buni ko‘p marta ta‘kidlaydi va Temurga yoqish uchun Shahzodani ko‘pdan-ko‘p yuksak nomlar (“inson zotining g‘olib shahzodasi, Allohning nuri, shohlik nomdor uzugi, bepoyon saodat - oila oquti”) bilan ardoqlaydi.

1399-yil 28-martda Temur Hindiston yurishidan qaytib kelayotganda Hindiston zabtkori bo‘lgan hukmdorni Amudaryo bo‘yidagi Termizda kutib olishdek oliy sharafiga Saroymulxxonim va Ulug‘bek sazovor etildilar. Ulug‘bekning tarbiyasi bilan shug‘ullanish Saroymulxxonimga topshirilgan edi. Shohruh Ulug‘bekni Samarqand hokimi etib tayinlaganda u endigina 15 yoshga kirgan edi. To‘g‘ri, Samarqandda haqiqiy hokimiyat Ulug‘bekning murabbiysi va vasiysi Shoh Malik (“Ulug‘ Amir”) qo‘lida bo‘lib, otasi uni o‘z o‘g‘liga tayin etgan edi. Lekin Shahzoda ko‘p o‘tmay, bu vasiylikni og‘irsindi va nozik yo‘llar bilan shayxni Hirotga jo‘natib yubordi. 1411-yilda o‘n yetti yashar Shahzoda Movarounnahrning to‘la hokimi bo‘lib qoldi.

Ulug‘bek mamlakatni 40 yil idora qildi. Rasman sulola boshlig‘i Hirotida hokimlik qilgan Shohruh bo‘lsa-da, lekin uning hokimiyati nomigagina edi. U e‘tiqodli inson bo‘lib, shariat tarafdori edi. Fuqarolik va harbiy ishlar uni kam qiziqtirar, u bo‘sh vaqtining asosiy qismini ibodatda hamda nazariy munozaralarda o‘tkazardi, lekin uning harbiy va fuqarolik ishlarini olib boradigan ikkita ma‘muri bo‘lib, ularning kuch-g‘ayrati tufayli Xurosonda uzoq vaqt osoyishtalik va tartib bo‘lishiga erishildi. Qariyb barcha muhim davlat ishlarini hal etishda Shohruhning katta xotini va Ulug‘bekning onasi Gavharshod katta rol o‘ynardi, u qabul qilingan barcha qarorlar ijrosini nazorat qilar, ko‘pincha ichki va tashqi ishlarga aralashardi. Undan uning o‘g‘illari va a‘yonlari ham qolishmasdi.

Ulug‘bek bolaligidan saroy xayotini ko‘rdi. U 15 yoshida Samarqand noibi bo‘lgan, Shox Malik esa unga murabbiy edi. 17 yoshga to‘lgach Ulug‘bek mustaqil xukmdor bo‘lib qoladi. U yangi xudud, yerlarni qo‘shib olish yoki talonchilik maqsadida bosqinchilik janglarini olib bormadi.

Ulug‘bekning barcha yurishlari mudofaalanish uchun yohud bo‘ysunuvdan chiqib ketgan viloyatlarni qaytarib olish niyatida amalga oshirilgan. Ulug‘bek davlatining chegarasi hozirgi O‘zbekiston chegarasiga deyarli to‘g‘ri keladi.

XV asr boshida Ulug‘bek xukmdorligining ilk yillari uning davlati chegarasida, aniqrog‘i Dashtiqipchoq tomonda ko‘chmanchi-o‘zbeklar paydo bo‘ldi. Ulug‘bek fors she‘riyatini yaxshi bilardi va barcha shoirlar orasida Nizomiyni ko‘proq sevardi. Uning saroyida iste‘dodli shoirlarning katta guruhi to‘plangan bo‘lib, ularning “yetakchisi” Kamol Balhiy edi. Shu bilan birga Ulug‘bek uning ona tili bo‘lgan Chig‘atoy tilida yozuvchi shoirlarga ham homiylik qiladi, aynan, shu tufayli turk tili zarining ulkan imkoniyatlari ochib berilgan bo‘lib, ular asosida o‘zbek tili rivoj topgan edi. Movarounnahrda bir qancha shoirlar yetishib chiqdilar-ki, ularning asarlari haqli ravishda o‘zbek tilining ibtidosi hisoblanadi. Ular orasida eng iste‘dodlilari Lutfiy bilan Sakkokiy edilar.

Ulug‘bek o‘z mulklari madaniy rivoji to‘g‘risida qayg‘urar, olimlar, rassomlar, binokorlar va hunarmandlarga homiylik qilardi. Ulug‘bekning Samarqanddagi saroyi butun O‘rta Osiyo zakovat kuchlarining ajoyib jami yig‘ilgan markazga aylandi. Bu yerda Rumi, Xorazmiy, Ma‘sudiy, Birjondiy singari mashhur olim va mutafakkirlar faoliyat olib bordilar.

“Temuriylar davri ilm-fani va madaniyatini yuksalishiga ulkan hissa qo‘shgan olim va davlat arbobi Mirzo Ulug‘bekdir. Uning avlodlarga qoldirgan ilmiy merosining eng asosiysi “Zij”i bo‘lib, bu asar “Ziji Ulug‘bek”, “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” nomlari bilan ham mashhur. Mirzo Ulug‘bekning “Zij”i o‘zining tarkibiga ko‘ra, VII-XI asrlarda boshlangan astronomik an‘anani davom ettirgan bo‘lsa-da, uning ilmiy saviyasi ilgari “Zij”lardan ancha yuqori turadi, “Zij”ning birinchi maqolasi eralar va kalendarlar masalalariga bag‘ishlangan, ikkinchi maqolada matematika va sferik astronomiya muammolari ustida so‘z boradi. Uchinchi maqola asosan astronomiya masalalariga bag‘ishlangan. Bunda quyosh, oy va besh sayyoraning harakati tavsifi haqida so‘z boradi. Asarning oxirgi to‘rtinchi maqolasi asosan ilm-u nujumga bag‘ishlangan. Ulug‘bek ishlab chiqqan astronomik jadvalda falak al-burj tekisligining xatti istivoga og‘masligi 23 daraja, 30 daqiqa, 17 soniyaga teng bo‘lib, hozirgi hisob bo‘yicha u 23 daraja, 30 daqiqa, 49 soniyani tashkil etadi. Tafovut 32 soniyaga teng. O‘sha davrdagi boshqa astronomik jadvallarning birontasida bunday aniqlik bo‘lmagan. Ulug‘bek turklarning avlod-ajdodlari, mo‘g‘ul qabilalari va Chingizxon vafotidan keyin tashkil topgan uluslar haqida “Tarixi arba‘ ulus” (To‘rt ulus tarixi) nomli asar ham yozib qoldirgan [1. 240 b.].

Shuningdek, Mirzo Ulug‘bek Samarqandga o‘z zamonasining yirik, taniqli olimlarini chorlashga harakat qilgan.

Uning sa‘y-harakatlari tufayli zamonasining 100 dan oshiq olimlari Samarqandga yig‘ildilar. Ular orasida Taftazoniy, Mavlono Ahmad, o‘z zamonasining “Aflotuni” deb nom olgan Qozizoda Rumi, G‘iyosiddin Koshiylar bo‘lgan. Muhammad Xafoviylar va boshqa taniqli zotlar ham bor edi. 1420-yil Samarqand madrasasi ochilganda, unda 100 dan ziyod talaba o‘qigan. Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi

Ko‘ragoniy” asarida VIII-XI aslarda boshlangan falakiyot ilmiga oid an‘anani davom ettirib, uni o‘rganib, boyitib, yuqori darajaga ko‘taradi. Matematikaga doir “bir daraja sinusni aniqlash haqida risola” falakiyotshunoslikka oid “Risolai Ulug‘bek” va musiqa haqida “Musiqa ilmi haqida risola” kabi asarlar yozdi.

Ulug‘bek o‘z davrining falakiyot olimi bo‘lib yetishdi, ilm-fan taraqqiyotiga katta e‘tibor berdi. 1429-yilda Cho‘ponotada rasadxona qurirdi. Ulug‘bek davrida o‘nlab yirik tarixiy kitoblar yaratildi. Sharofuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Hofiz Abro‘ning “Zubdat-ut-tavorix” (“Saralangan tarix”), Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla us Sa‘diyn” (“Ikki baxtning boshi”) kabi tarixiy asarlar shular jumlasidandir.

Ulug‘bek davrida, shuningdek, Samarqand Sharqning madaniy markaziga aylanganligi uchun mashhur faylasuf Ali ibn Muxammad Jurjoniy, taniqli tabib Mavlono Nafis, shoir Hayoliy Buxoriy, “Yusuf va Zulayho” dostonining muallifi Durbek, qasida janrining taniqli namoyondasi o‘zbek shoiri Sakkokiy, mashhur xattot Abdurahim Xorazmiy va boshqalar Ulug‘bek xomiyli ostida Samarqandda yashab ijod etdilar. Shuningdek, Sharqning ko‘plab taniqli olim va shoirlari fuzalo-ulamolari Samarqandga tez-tez kelib turdilar. Ulug‘bek davrida o‘ziga xos tarixnavislik maktabi ham paydo bo‘ldi. XV asrdagi taniqli tarixchilar, “Zubdat at tavorih” (Tarixlarning yuqori qismi) asarining muallifi Xofizi Abro‘ “Matla as-sadayin va majmuan al-Bahrayn” (Ikki dengizning qo‘shilishi va ikki saodatli yulduzning balqishi) asarining muallifi Abdurazzoq Samarqandiy, “Ravzat as safo” (Jannat bog‘lari) asarining muallifi Mirhond, “Xabib us siyar” (Do‘stga maktub) va boshqa qator asarlarning muallifi Xondamir Ulug‘bek yaratgan madaniy sharoitda o‘sib ulg‘aydilar. Ulug‘bek davridagi madaniy markaz keyinchalik Ulug‘bek akademiyasi nomini olib, dastavval mashhur fransuz yozuvchisi va olimi Volter (1694-1778) tomonidan e‘tirof etilgan edi. Ajdodlarimiz tarixida, 1010-yilda tuzilgan Ma‘mun akademiyasidan so‘ng, Ulug‘bek akademiyasi O‘rta Osiyo tarixida ikkinchi akademiya sifatida yuzaga keldi.

Mirzo Ulug‘bekni nafaqat ilmiy-ijodiy me‘ros qoldirgan olim sifatida balki qurilish sohasida olib borgan bunyodkor sifatida ham ta‘riflash mumkin. U Samarqandning obodonchilik ishlariga bosh-qosh bo‘lib, Go‘ri Amir, shoxi-Zinda me‘moriy majmualarining qurilishini oxiriga yetkazadi. Marvda ham bir qator diniy muassasalar qurdiradi.

Hadisi sharifdagi “Bilim olmoqqa intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir” degan so‘zlari Buxoro madrasasi peshtoqiga bitilgandir.

Mirzo Ulug‘bekning bunyodkorlik faoliyati 1415-yillarda boshlangan deya tahmin etish mumkinligini olimlar e‘tirof etadilar. Shundan so‘ng u uzluksiz ravishda katta qurilish ishlarini amalga oshirganligi ma‘lum. Jumladan 1420-yilda Samarqanddagi madrasasi qurib bitqazilgan bo‘lsa, 1424-yilda mana shu madrasaning Janubiy tomoni islomiy yog‘och o‘ymakorligi bilan bezatilgan. 1424-1429 yillarda Samarqand yaqinidagi Obirahmat anhuri bo‘yida Mirzo Ulug‘bek rasadxona qurdiradi.

Rasadxona o'sha davrning noyob inshootlaridan bo'lib, u doira shaklida barpo etilgan, imoratning diametri 47 m, balandligi 31 m. dan iborat 3 qavatli bino bo'lgan. Binoning ichi bir necha xona, aylana zal, maxsus tekshirish xonalaridan iborat bo'lib, u yerlarda maxsus asbob-uskunalar saqlangan. Rasadxona ichi koinot, yer kurrasi tasvirlari bilan bezalgan bo'lib, shu sababli xalq ichida "naqshi jahon" degan nom bilan shuxrat topgan edi.

Samoni kuzatish va o'rganish borasida G'iyosiddin Jamshid yordamida astronomik o'lchov asbobi ulkan sekstant o'rnatilgan. Bu sekstant, o'z navbatida, Sharqdagi eng katta astronomik asbob o'lchovi hisoblangan. Rasadxona qoshida shuningdek, o'n besh mingdan iborat Nodir qo'lyozmalarni tashkil etuvchi boy kutubxona ham bo'lgan. Uning atrofida olimlar yashaydigan yer-chorbog'lar Bog'imaydon va Chinnixon nomi bilan Shuxrat topdi. Ulug'bek Samarqandda o'ziga xos astronomiya maktabini yaratdi. Rasadxonada Ulug'bek bilan bir qatorda o'z zamonasining mashhur matematigi va astronomlari Qozizoda Rumi (Salohiddin Muso ibn Muhammad), G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Ulug'bekning shogirdi o'z davrining "Ptolemey"i nomi bilan shuxrat qozongan Ali Qushchi (Alouddin ibn Muhammad)lar bor edi. 1434-35 yillarda oliy mahobatli peshtoq bilan bezatilgan, g'arbiy qismida qishgi masjid, Janubiy qismida xonaqoh joylashgan chortoq bino barpo etilgan. 1435-36-yillarda buyuk Mirzo Shaxrisabz (Kesh)da bobokaloni Amir Tarag'ayning piri Shayx Kulol maqbarasi muqobilida Ko'k nomli jome' masjidini bunyod ettirdi.

Jumladan, buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy bu xususda:

Temurxon naslidan Sulton Ulug'bek

Ki olam ko'rmadi Sulton aningdek,

deb unga o'z ta'rifini bergan edi.

Mirzo Ulug'bek tomonidan qurdirilgan rasadxona (1424 - 1429-yillarda) dunyo miqyosida osmon ilmi rivojiga muhim hissa qo'shdi. Rasadxona silindr shaklida, uch oshyonali qilib qurilgan edi. Olimlar va xizmatchilar uchun rasadxona tevarak-atrofida katta-kichik hujralar ham qurildi. Rasadxonaning boy kutubxonasi bo'lib, unda qariyb 150 ming kitob saqlangan. Rasadxonaga Ulug'bekning shaxsan o'zi, u yo'q paytda Qozizoda Rumi, G'iyosiddin Jamshid va Ali Qushchilar boshchilik qildilar.

Ulug'bek rasadxonasi nafaqat sharqda, hatto G'arbda ham akademiya sifatida tan olingan. Hukmdorning Samarqandda qurdirgan madrasasi ham o'sha davr ilm-fani, ma'rifati rivojiga beqiyos hissa bo'lib qo'shildi. Madrasada ilohiyot ilmlari (Qur'on, hadis, tafsir)dan tashqari, riyoziyot (matematika), handasa (geometriya), ilmi hay'at (astronomiya), tibbiyot, tarix, jug'rofiya, ilm-u aruz (poeziya) singari dunyoviy ilmlar ham o'qitilgan.

Samarqandda barpo etilgan Ulug'bek rasadxonasi ulkan madaniy yutuq bo'lgan ediki, jihozi va ilmiy yutuqlari jihatidan unga teng keladigan rasadxona o'sha davrda

ham, undan keyin ham yaratilmadi. Rasadxonada 1080 ta yulduz tasvirlangan katalog tuzildi, yulduzlarning belgi o'ndan to'qqizigacha aniq bo'lgan turish burchaklari sinuslari va tangenslari natural qiymatlarining jadvallari, shuningdek yer hududidagi ko'p sonli nuqtalar koordinatalari (kenglik va uzunlik)ni qamrab olgan jadvallar ishlab chiqildi. Rasadxonada Ulug'bekning bevosita rahbarligida o'tkazilgan ishlar uning matematika, geometriya va astronomiya sohasida chuqur bilimlar sohibi ekanligidan guvohlik berar hamda bir qancha amaliy vazifalar yechimi uchun katta ahamiyat kasb etardi.

Madrasada o'quv mashg'ulotlarining boshlanishi 1420-yillarga to'g'ri keladi. Vosifiyning bergan ma'lumotlariga qaraganda, madrasa bitishiga yaqin qolganda bu yerga Ulug'bek tashrif buyurgan. Qurilishda mehnat qilayotganlar undan kim madrasaga mudarris etib tayinlanishini so'raganlarida, savolga javoban Ulug'bek mudarrislikka barcha ilmlardan xabardor kishini topajakligini aytgan. Shunda oddiy xizmatkorlar qatorida g'ishtlar orasida eski kiyimlarda o'tirgan Mavlono Muhammad Xavofiy bu lavozimga men munosibman, deb o'zini tanishtiradi. Ulug'bek uni imtihon qiladi. Uning javoblaridan to'la qoniqish hosil qilgan Ulug'bek uni hammomga olib borib yuvintirish va kiyintirishga farmon beradi. Madrasa ochilishidagi birinchi ma'ruzani o'qishni ham unga topshiradi. U o'qigan ma'ruza mohiyati shu qadar ilmiy va murakkab bo'lganki, uni 90 olimdan faqat Mirzo Ulug'bek bilan Qozizoda Rumiy tushungan, xolos.

Ulug'bek boshqaruv davrini haqli ravishda Movarounnahr madaniyati eng yuqori darajada taraqqiy etgan davr deb ataydilar. To'g'ri, bu davrda keng qurilish ishlari olib boriladi. Buxoro bilan Samarqanddagina bir qancha asosan diniy ruhdagi imoratlar quriladi. Ulug'bek bunyod etgan madrasalar orasida ikkitasi ajralib turadi - biri Samarqand bozori maydonida qurilib, keyinchalik Registon nomini olgan madrasa va ikkinchisi badiiy jihatdan Temur davri inshootlaridan qolishmaydigan Buxoro madrasalaridir.

Ammo oxirgi yillarda olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, "Ziji jadidi Ko'ragoniy" kabi olamshumul ilmiy izlanishlari bilan dunyo madaniy tarraqqiyotiga yetarli hissa qo'shgan Mirzo Ulug'bekning me'moriy va madaniy merosi yuqorida nomlari qayd etilib, "buyuk quruvchilar" deb nom olgan bunyodkorlardan qolishmaydi.

Mirzo Ulug'bek uning zamondoshlari, muarrihlarning xabar berishlaricha Sharq mutafakkirlari, ular orqali yunon mumtoz ilmiy asarlaridan xabardor bo'lgan. Ulug'bek zamondoshi G'iyosiddin Koshiyning yozishiga ko'ra, Mirzo Ulug'bek o'ta zukko va juda ilmiy shaxs bo'lib, Qur'oni Karimni yoddan bilgan, Arab va fors tillarini yaxshi bilib, tafsir va xadis ilmi bobida bilimdon inson bo'lgan. Ulug'bek Islom olamida ilk bora xukmdorlik va olimlikni birgalikda olib bordi. U Movarounnahrni musulmon olamining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Xususan,

Samarqand, Buxoro, Kesh (Shaxrisabz) ilm-fan markazlariga aylandi. U 1417-yil Buxoro, 1420-yili Samarqandda, 1433-yillarda G'ijduvonda madrasalar barpo etdi.

O'sha davrlarda hukm surgan jaholatparast muhit salkam 40 yil davomida Ulug'bekning ilmu-fan bobidagi ishlariga halal berib keldi. Ulug'bekda qay sharoitda va qachon riyoziyot, munajjimlikka qiziqish paydo bo'lgani, bu sohada ustoz kim bo'lgani noma'lum. Ammo shu narsa ayonki, u munajjimlik sirlarini o'qib o'rganish jarayonida Buxoro va Samarqandda ikki madrasa qurishga amr bergan. Buxorodagi madrasa 1471-yilda qurilib, hozirgacha saqlanib qolgan. Uning peshtoqiga quyidagi yozuvlar bitilgan: "Ilm olmoqqa intilmoq har bir muslim va muslima uchun qarz-u farzdir". Albatta bunday so'zlarni madrasa peshtoqiga jaholatdan yiroq kishigina bitishi mumkin edi. Samarqanddagi madrasa esa 1420 yoki 1425-yil qurib bitqazilgan. Biroq bizgacha to'liq saqlanmagan. U Registon maydonida Sherdor madrasasi, qarshisida joylashgan bo'lib peshtoqida yulduzli osmon tasvirlangan. Ulug'bekning madrasada munajjimlikdan dars olganligi nomalum, ammo "o'z davrining Aflotuni" - Qozizoda Rumiyan tahsil olgani bois ham u o'z zamonasining allomasiga aylangan.

Temur boshqa o'g'illarining avlodlari o'zining har qanday ta'sirini asta-sekin yo'qota bordi, ayrimlari hatto muhtojlikda yashadi. Baxt Shohruh bilan Gavharshodning o'g'li Ulug'bekkagina kulib boqdi. 1413-yil boshlarida Xorazm Movarounnahrqa qo'shib olindi. 1414-yil o'rtalarida Ulug'bek o'z amakivachchasi Ahmadni haydab yuborib, Farg'onani bosib oldi. 1425-yil 17-fevralda Ulug'bek Mo'g'ulistonga qarshi yurishga chiqdi. Issiqko'lgacha yetib borib, mo'g'ul askarlarini tor-mor qildi va o'sha yili 27-iyunda Samarqandga qaytdi.

1449-yil oktyabrning sovuq kunlari Ulug'bek kuzatuvchilar bilan birga Samarqanddan Makkaga safarga o'tlanadi. Ammo ko'p o'tmay qandaydir "chopar" yetib kelib, ularning qo'shni qishloqqa yurishlarini buyuradi. Xonadonlardan biriga kirilgach, Ulug'bek shubhali xarakatlarni sezsa-da, qarshilik ko'rsatmaydi. Shu dam eshik ochilib razilligi bilan ko'pchilikka ma'lum Abbos kirib keladi. Ulug'bek uni tanib ko'ksiga musht soladi, ammo Abbosning sherigi ikkinchi zarbaning tushishiga xalaqit beradi.

Ular Ulug'bek ustidan chakmonini yechib, bog'lab tashlashadi. Abbos esa keskir qilich bilan Ulug'bek boshini chopib tashlaydi. Bu voqea 1449-yili 27-oktyabrida ro'y bergan edi. Haqiqatdan, 1941-yil Ulug'bek qabri ochib tekshirilganda bosh suyak o'tkir qurol bilan chopilgani tasdiqlanadi.

Bir necha kundan so'ng Abdullatif ukasi Abdulaziz o'limini uyushtirib o'zi esa yagona xukmdor bo'lib qoladi. Lekin ko'p o'tmay uning jaholatparastligi o'z boshini yeydi. Xalq ham, butun a'yonlar ham padarkushni qattiq qoralaydi, 1450-yil 8-mayda to'ntarishga olib keladi. Abdullatif Samarqand chekkasida o'ldiriladi. Uning boshi xalq ko'rsin uchun Registondagi Ulug'bek madrasasi peshtoqiga qo'yiladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Mirzo Ulug‘bekning bunyodkorlik faoliyatini tahlil qilar ekanmiz, bu jarayonning uch yo‘nalishdan iborat ekanligini kuzatishimiz mumkin. Birinchisi, bu ilm-ma‘rifat yo‘lida olib borilgan say’-harakatlar, ikkinchisi, masjid, madrasa, rasadxona, karvon saroy, xammom, maqbaralar kabi yangi bunyodkorlik-me‘moriy inshootlari qurilishi bo‘lsa, uchinchisi tugallanmay qolgan binolar majmuasini yakunlangan shaklga keltirishdan iborat bo‘lgan. Ulug‘bek eng avvalo xukmdor, sarkarda sifatida emas, buyuk olim, taxt egallagan faylasuf bo‘lib tarixga kirdi. O‘sha davr tarixchilari - Xofizi Ulug‘bekning hayoti to‘g‘risida boy qo‘lyozmalar qoldirganlar. Amir Temur va uning vorislaridan nafaqat go‘zal Samarqand va uning boyligi, shuningdek ko‘plab olimu Fozil, qo‘li gul hunarmand, kosib, naqqosh, ustalar ham qoldi.

Bugungi kunda buyuk bobokalonimiz, betakror olim va buyuk davlat arbobi Mirzo Ulug‘bek ilmiy merosini o‘rganish, targ‘ib qilish, kelajak avlodga yetkazish masalasi mamlakatimiz darajasida keng ko‘lamdagi ishlar amalga oshirilganligini e‘tirof etgan holda, uning bitmas tunganmas me‘rosini yangi izlanishlar, zamonaviy nuqtai-nazarlar orqali ochib berish o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ergashev Q., Hamidov H. O‘zbekiston tarixi. - T.: “O‘zbekiston”, 2015. - 240 b.
2. Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар)// Тўпловчи ва масъул муҳаррир: М.М. Хайруллаев/. - Тўлдирилган қайта нашр. - Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 2001. - 408. - б.3.
3. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. “Шарқ”, - Т.: 1997. - Б 165.
4. Ўзбекистон обидаларидаги битиклар: Самарқанд. “Uzbekistan today”, -Т.: 2015. - Б 11.
6. Абдусаттор Жуманазар. Бухоро. “Академнашр”, -Т.: 2017. - Б 535.
7. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. “Олам ва одам, дин ва илм”. “Nilol» нашриёт-матбааси”. 2019.